

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยเพื่อหนุนเสริม
วิชาประวัติศาสตร์ (ศิลปกรรม)

กลุ่มศิลปกรรมย่าน

โรงเรียนวัดเสนาหิน

อาจารย์ สุรัชย์ จงจิตงาม

ภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

หัวหน้าโครงการวิจัย

รองศาสตราจารย์ สมโชติ อ๋องสกุล

คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

โครงการ การวิจัยและพัฒนาเครือข่ายในพื้นที่

เพื่อหนุนเสริมการเรียนรู้รายวิชาประวัติศาสตร์

ในระดับประถมศึกษาชั้นปีที่ 4-6 สถานศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่

พ.ศ.2554

วัดเสนาหิน

วัดเสนาหินปัจจุบันเป็นวัดที่มีพระสงฆ์จำพรรษา ตั้งอยู่เลขที่ 98 หมู่ 3 ตำบลหนองหอย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ อาณาเขตของเนื้อที่ ทางทิศเหนือ วัดป่าพร้าวนอก ทิศใต้ วัดช้างค้ำ ทิศตะวันออก วัดสันป่าเลียง และทิศตะวันตก วัดศรีบุญเรือง⁶

วัดเสนาหิน ไม่ปรากฏหลักฐานการสร้างที่แน่ชัดจากเอกสาร แต่อย่างไรก็ตาม วัดเสนาหินคงมีอยู่แล้วแต่ครั้งสมัยราชวงศ์มังราย ใกล้เคียงกับวัดอื่นในเวียงกุมกาม เช่น การค้นพบจารึกในสมัยราชวงศ์มังรายที่วัดเสนาหิน⁷

อย่างไรก็ตาม หลักฐานทางศิลปกรรมที่เหลืออยู่บ่งชี้ว่า สิ่งก่อสร้างต่างๆ ภายในวัดได้รับการบูรณะ ซ่อมแซมมาโดยตลอด และไม่มีสิ่งก่อสร้างใดมีอายุเก่าถึงสมัยราชวงศ์มังราย โดยเฉพาะเจดีย์ประธานลักษณะทรงระฆังแบบพม่า มีรูปแบบและรายละเอียดการตกแต่งประดับเป็นแบบเจดีย์พม่าที่พบโดยทั่วไปในล้านนาที่มีอายุราวต้น- กลางพุทธศตวรรษที่ 25 ทั้งหมด เช่นเดียวกับอุโบสถและวิหารของวัดซึ่งมีอายุไม่เก่าไปกว่าปลายพุทธศตวรรษที่ 24 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 25

วิหารวัดเสนาหินเป็นวิหารแบบศิลปะล้านนา ที่มีโครงสร้างแบบมั่วต่างใหม่ ก่อผนังปิดทึบ ที่ปัจจุบันได้เจาะช่องหน้าต่างขนาดเล็ก อันเป็นรูปแบบวิหารล้านนาทั่วไปที่พบในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-ต้นพุทธศตวรรษที่ 25

โดยหน้าบันมีการแกะสลักไม้ลายประจายาม และลายก้านขด ประดับกระจกปิดทอง และช่องฟ้าตามสภาพปัจจุบันเป็นแบบศิลปะรัตนโกสินทร์

ภายในผนังวิหารวัดเสนาหิน ปรากฏภาพจิตรกรรมเรื่องพระเวสสันดรชาดก ลักษณะช่างฝีมือแบบศิลปะรัตนโกสินทร์อายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 25

นอกจากนั้นแล้ว ในวัดยังมีอาคารอีกหลังเรียกว่า วิหารเสนาหิน เป็นอาคารชั้นเดียว รูปลักษณะทรงจัตุรมุขหลังคา 3 ชั้น มีช่อฟ้าปั้นลม ยกพื้นสูง 1 เมตร มีทางขึ้น 2 ทาง เสนาหินจำลอง สร้างขึ้นมาเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของวัด และเป็นที่สักการะ บูชา

เสนาหินทำด้วยหินทรายขาว ขนาดกว้าง 12 นิ้ว สูง 1.99 เมตร รูปทรง 8 เหลี่ยม ที่ยอดมีรูปดอกบัวตูม และมีพระพุทธรูปหินทรายขาว ขนาดเล็กอีกจำนวน 8 องค์ ประดิษฐานรอบเสนาหินนี้ และมีเสนาหินบริวารอีก 4 ต้น มีรูปทรง 8 เหลี่ยมขนาดเล็ก สูง 99 เซนติเมตร ทำด้วยหินทรายขาว

⁶ ประวัติวัดในเขตอำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่, (เชียงใหม่ : สำนักงานเจ้าคณะอำเภอเมืองเชียงใหม่, 2548), หน้า 244-245

⁷ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในส่วนของประวัติชุมชน.

ประดิษฐานรอบเสาหินประธาน มีกำแพงแก้วรอบและมีรูปปูนปั้นนักษัตรย์ ๑๒ ราศี ที่กำแพงแก้วด้านนอก

เสาหิน และ ธรรมมาสน์หลวงสำหรับใช้เทศน์ธรรมพื้นเมือง มีการบันทึกไว้ว่า มีศรัทธา นางคำน้อย พร้อมบุตรหลานได้มีจิตศรัทธาได้สร้างไว้ในพระพุทธศาสนา เมื่อวันขึ้น 8 ค่ำ เดือนยี่ ปีมะเส็ง พุทธศักราช 2412

ศิลปกรรมวัดเสาหิน

วิหารวัดเสาหิน เป็นวิหารทรงพื้นเมืองล้านนา ฐานวิหารและฝาผนังทำด้วยปูน ราวบันไดทางขึ้นด้านหน้าวิหารประดับด้วยรูปนก ปากนกทาสีแดง มีหงอนแหลมอยู่บนหัวนก มีคนครึ่งสิงห์แบบศิลปะพม่า จับหางนกอยู่ เสาด้านข้างของวิหารทำด้วยเสาไม้สี่เหลี่ยม เสาวิหารคู่กลางทำด้วยไม้ในทรงแปดเหลี่ยม

วิหารวัดเสาหิน เป็นวิหารล้านนาโครงสร้างแบบม้าต่างใหม่

โครงหลังคาทำด้วยเครื่องไม้ ในโครงสร้างแบบล้านนาที่เรียกว่า โครงสร้างม้าต่างใหม่ หน้าบันหรือหน้าแหลม ประดับตกแต่งด้วยไม้แกะสลักเป็นลวดลายประดับกระจกลี ลักษณะลายแกะสลักเป็นลายดอกคล้ายดอกประจายาม อยู่ภายในกรอบสี่เหลี่ยม ด้านข้างกรอบประดับด้วยลายก้านขดกระหนกในกรอบรูปสามเหลี่ยมบริเวณกรอบไม้ทำเป็นลายหน้ากระดาน ด้วยการลงรักปิดทอง พื้นลายลงสีน้ำตาลแดงมีทั้งลายดอกสี่กลีบ มีลายวงโค้งออกด้านข้าง และลายหน้ากระดาน

ก้านขดกระหนกในกรอบไม้ในแนวดิ่ง บางแห่งประดับด้วยกระจกลีในลักษณะของลายรักร้อย ด้านล่างเป็นลายหน้ากระดานเป็นลายคดโค้งที่มีลักษณะคล้ายลายเมฆ สำหรับบริเวณโค้งกึ่งด้านล่างสุดของหน้าบัน ประดับตกแต่งด้วยลายก้านขดแกะสลักเป็นรูปศิรุษะยักษ์คาบพวงดอกไม้ ออกด้านข้างทั้งซ้ายและขวา มือยักษ์จับเถาดอกไม้ในระดับศิรุษะ สำหรับหน้าบันปีกนก ด้านข้างทั้งสอง ด้านตกแต่งด้วยลายในลักษณะเดียวกันทั้งสองด้าน

บริเวณหน้าบัน และปีกนกของหน้าบันวิหารวัดเสนาหิน

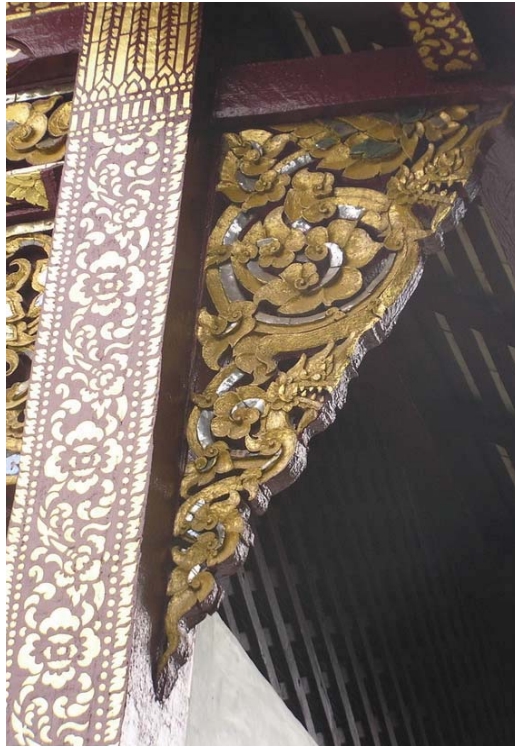
ช่อฟ้า ทำด้วยไม้แกะ ลงด้วยสีทองประดับกระจกลี ป้านลม ทำเป็นรูปมกรคายนาค เป็นไม้แกะลงสีทองประดับกระจกลี นาคขะดัน ทำด้วยไม้แกะเป็นรูปพญานาคโค้งลำตัวอยู่ในทรงสามเหลี่ยม มีลายเมฆและลายกระหนกตกแต่ง

ลายเสาเป็นลายปิดทองลงพื้นสีน้ำตาลแดง มีลายบัวหัวเสา เป็นลายกลีบบัวแหลม ทำด้วยไม้แกะสลักประดับกระจกลี ลายที่ประดับบนเสาแปดเหลี่ยม เป็นลายประเททยาราชวดี ส่วนเสาข้างสี่เหลี่ยมนั้นปิดทองเป็นลายก้านต่อดอก มีลายเชิงเสา ปิดทองเป็นลายพุ่ม

ภาพขยายหน้าบัน และโค้งคิ้ว แสดงลายประจำยาม และลายก้านขด รักร้อย แกะสลักไม้ปิดทอง

โครงสร้างไม้เครื่องหลังคาเป็นการเข้าไม้ด้วยสลักไม้ไม่ใช่ตะปู มุงหลังคาด้วยกระเบื้องเคลือบ แม้ว่าวิหารจะผ่านการปฏิสังขรณ์มาโดยตลอด แต่ก็ยังสามารถรักษาโครงสร้างหลักที่เคยมีมาได้ดี

นาคเขตนวิหารวัดเสนาหิน เป็นรูปพญานาค โค้งลำตัวอยู่ในทรงสามเหลี่ยม มีลายเมฆและลายกระหนกตกแต่ง ส่วนเสาดตกแต่งด้วยลายคำ เถาลายดอกไม้

โครงสร้างเครื่องไม้วิหารวัดเสนาหิน เป็นโครงสร้างที่ปราศจากฝ้าเพดาน

ภายในวิหารมีแท่นแก้ว ที่ซ้อนชั้นกัน 4 ชั้น ประดิษฐานพระพุทธรูปในแต่ละชั้นเป็นพระประธานในวิหาร

แท่นแก้วและพระประธานวิหารวัดเสกหิน

ลวดลายดอกไม้ประดับแท่นแก้ว ประดับด้วยเทคนิคกระจกจีน

จิตรกรรมวัดเสกหิน ภายในวิหารผนังในด้านขวามือพระประธานไม่ปรากฏจิตรกรรมในปัจจุบัน แต่จากตั้งข้อสังเกตเบื้องต้นได้ว่า เดิมทีอาจจะไม่ปรากฏจิตรกรรมแต่ต้นก็เป็นได้ เพราะในตำแหน่งดังกล่าวเคยเป็นที่ตั้งของที่นั่งยาวพร้อมหลังคาที่สงฆ์ใช้นั่งภายในวิหาร ในบริเวณผนังด้านซ้ายมือของพระประธาน มีภาพวาดจิตรกรรมฝาผนังวาดประดับอยู่ เป็นเรื่องราวของมหาชาติ

ชาตก คือ เรื่องพระเวสสันดร เรียงจากผนังระหว่างเสา จากด้านนอกด้านซ้ายของพระประธานมา จนถึงผนังติดพระประธาน ผนังแรกวาดเป็นภาพพระเวสสันดรทำทานด้วยช้างปัจจัยนาเคนทร์ของ กรุงสีพี จนเป็นเหตุให้ถูกขับออกจากพระนคร และตามด้วยการถวายทานด้วยม้า และราชรถ ตามลำดับ

ผนังถัดมาระหว่างเสาช่วงที่สองวาดด้วยเรื่องราวของชูชก และพระเวสสันดรทำทานราช โอรสราชธิดากันหา ชาลี

ต่อด้วยผนังช่วงที่สามเขียนเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระนางมัทรีเข้าป่าเสาะหาผลไม้ และพระ เวสสันดรทานมเหสีคือพระนางมัทรีให้กับพราหมณ์ หรือพระอินทร์แปลงกายมา ด้านบนสุดของ ผนังนี้วาดเป็นรูปกษัตริย์หกพระองค์นอนสลบอยู่ ในภาพนี้ทั้งหกกษัตริย์ทรงพบกันหลังจากพลัด พราจากกัน

ในผนังถัดมาต่อด้วยผนังขนาดเล็กส่วนของยกเก็จวิหาร วาดเป็นภาพชูชกท้องแตกจากการ บริโภคมากเกินไป มีพระมาทำการฉกฉวยด้านบน ผนังระหว่างเสาด้านในสุดติดกับแท่นแก้ว พระประธาน วาดเป็นภาพภายในพระนคร ชูชกพาพระกัณหา-ชาลีเข้าเมือง มีภาพชูชกรับของ พระราชทานจากพระเจ้ากรุงสีพีชัย พระราชบิดาของพระเวสสันดร ที่ทรงไถ่เอาพระกุมารทั้งสอง

ภาพผนังเต็ม เวสสันดรชาตก ในผนังแรกด้านซ้ายมือพระประธาน
เป็นเหตุการณ์เมื่อพระเวสสันดรยังประทับ ณ กรุงสีพี

ภาพขยายตอนพระเวสสันดรทำทานถวายช้างปัจจัยนาเคนทร์ของกรุงสีพี

ภาพผนังเต็ม เวสสันดรชาดก ในผนังที่เล่าเรื่องพระเวสสันดรทรงให้ทานด้วยการถวายราชรถ และม้า

ภาพขยายพระเวสสันดรประทานราชรถแก่พราหมณ์

ภาพผนังเต็มเล่าเรื่อง ตอนที่พระเวสสันดรประทับอยู่ในเขาวงกต และชูชกมาทูลขอสงกุมาร

พระเวสสันดร นางมัทรี กัณหา ชาลี ทรงดำเนินด้วยพระบาท
ภายหลังจากที่ทรงถวายราชรถเป็นทานแล้ว

พระเวสสันดร นางมัทรีและกัณหา ชาลีขณะประทับในเขาวงกต

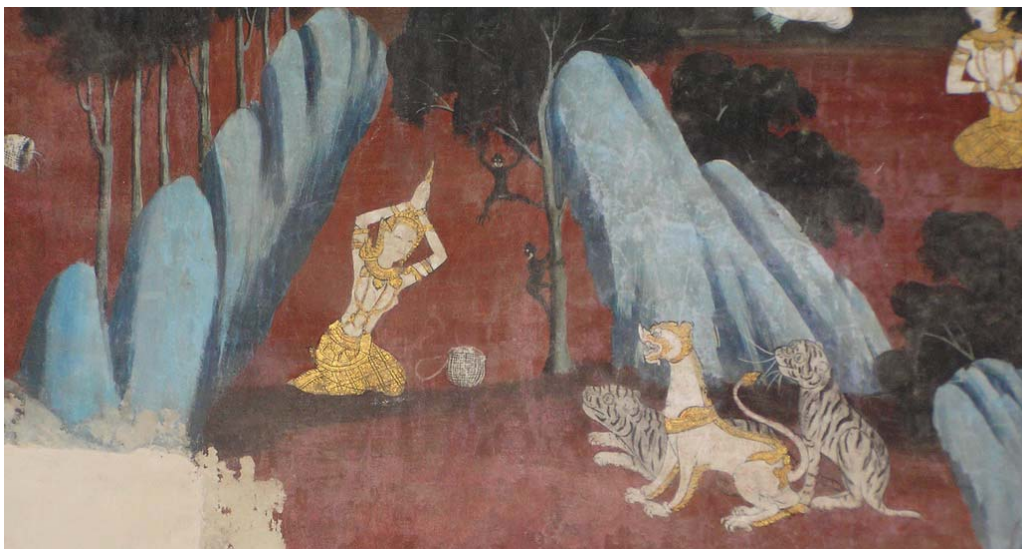
พระเวสสันดรพบกัณหา-ชาลีซ้อนตัวในสระ

พระเวสสันดรประทาน สองกุมารแก่ชูชก

ภาพผนังเต็มเล่าเรื่องพระอินทร์แปลงมาเป็นพราหมณ์ทูลขอนางมัทรี และการพบกันของหกกษัตริย์

พระนางมัทรีพบเสือสิงห์ ทำให้ไม่สามารถกลับไปยังบรรณศาลาที่ประทับได้

จิตรกรรมวัดเสนาหินตอนหกษัตริย์ คือ พระเวสสันดร นางมัทรี กัณหา ชาติ
พระเจ้าสุทนต์ และนางผุสดีพบกันรำไห่จนสลบ

ภาพซุกทอ้งแตกต่าย

ภาพผนังเติมเหตุการณ์เมื่อพระเจ้าสุริยชัยไถ่ตัวสองกุมารจากชุก

ภาพขยายปราสาทราชวังในจิตรกรรมวัดเสนาหิน แสดงให้เห็นอิทธิพลของปราสาทราชวังแบบศิลปะรัตนโกสินทร์

ภาพชุกพากัญหา-ชาลีเข้าวัง ณ กรุงสิพี

ภาพพระเจ้าสุริยชัยไถ่ตัวกัญหา-ชาลี จากชุก

จิตรกรรมฝาผนังนอกจากจะเล่าเรื่องราวทางศาสนาแล้วยังบอกเล่าเรื่องราวทางสังคมได้ด้วย เช่น ในภาพปรากฏ การแต่งกายของสาวล้านนา ที่นุ่งห่มและเกล้าผมอันเป็นการแต่งกายของสตรีล้านนาในอดีต

ผนังระหว่างเสาผนังแรกด้านนอกสุด ที่มุมด้านล่างมีจารึกเป็นภาษาไทยวน บอกปี พ.ศ. ว่า จุลศักราช 1296 เดือนยี่ขึ้น 15 ค่ำ ตาน (แทน) ป่องวิหาร เป็นปีกล้าเส็ดแล ตรงกับ พ.ศ. 2477 ได้มีการถวายน้าต่างวิหาร ซึ่งคงเป็นการซ่อมแซมเฉพาะหน้าต่างของวิหารที่สร้างมาก่อนแล้ว

จารึกอักษรธรรมล้านนา บนจิตรกรรม ที่บอกการซ่อมเมื่อ พ.ศ. 2477

จิตรกรรมฝาผนังวัดเสนาหิน เรื่องพระเวสสันดรเป็นศิลปะที่มีรูปแบบเช่นเดียวกับจิตรกรรมในศิลปะรัตนโกสินทร์ และเป็นแบบศิลปะรัตนโกสินทร์ในยุคที่มีการรับอิทธิพลตะวันตก เช่น ปรากฏการใช้แสงเงาแล้ว แต่ก็ยังคงสอดแทรกสภาพสังคมของพื้นถิ่นล้านนาไว้ด้วยดังกล่าวไปแล้ว จิตรกรรมฝาผนังในวิหารวัดเสนาหิน เป็นจิตรกรรมล้านนาที่เป็นฝีมือช่างตามแบบศิลปะกรุงเทพฯ อายุราวรัชกาลที่ 5⁸

⁸ ภาณุพงษ์ เลหาสม, จิตรกรรมฝาผนังล้านนา, (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2526), หน้า 94-95.

ธรรมาสน์ ภายในวิหารด้านขวามือพระประธาน มีธรรมาสน์เทศน์แบบล้านนาตั้งอยู่ แต่เป็นธรรมาสน์ปลายยอดตัดเรียบ มิได้เป็นยอดปราสาททรงสูงดังที่พบทั่วไป เป็นธรรมาสน์โครงสร้างในผังสี่เหลี่ยม มีที่ว่างตรงกลางเพื่อให้พระนั่งเทศน์ แต่ก็จะมีแผงไม้บังมิได้เห็นพระสงฆ์ขณะเทศน์ ธรรมาสน์เทศน์นี้ปัจจุบันไม่ได้ใช้งานแล้ว

ที่ธรรมาสน์มีจารึกภาษาไทยวนที่บริเวณฐาน กล่าวถึงนางคำหน้อย พร้อมบุตรหลานสร้างธรรมาสน์ถวาย เมื่อ 8 ค่ำ เดือนยี่เหนือ ปีมะเส็ง พ.ศ.2412

ธรรมาสน์เทศน์ในวิหารวัดเสนาหิน

เจดีย์วัดเสนาหิน ตั้งอยู่ด้านหลังวิหาร ในระยะประชิดท้ายวิหาร จากรูปแบบของเจดีย์ที่ไม่มีบัลลังก์ แต่ปล้องโถงต่อกับองค์ระฆังโดยตรง ทำให้วิเคราะห์ได้ว่าเป็นเจดีย์แบบศิลปะพม่าที่สร้างกันในเชียงใหม่ ราวต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 ซึ่งพบเจดีย์ที่คล้ายคลึงกันเช่นนี้ในเขตเมืองเชียงใหม่ ถ้าปาง ซึ่งชาวพม่าเข้ามาทำป่าไม้สักกันมาก

เจดีย์ประกอบด้วยส่วนฐาน ทำเป็นฐานบัวคว่ำ ท้องไม้ หน้ากระดาน ด้านบนฐานประดับกลีบบัว บนฐานชั้นนี้มีซุ้มจรนาคตกแต่งด้วยลายปูนปั้นแบบศิลปะพม่า ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยแบบศิลปะพม่าสมัยเมืองมณฑลยี่มีพุทธลักษณะที่โดดเด่น คือ จีวรมีริ้วยับ และพระเศียรที่มีกระบังหน้า ตัวซุ้มพระหันหน้าซุ้มไปด้านทิศตะวันออก ต่อด้วยชั้นฐานยกเก็จ บัวคว่ำ ลูกแก้วกลม ชั้นหน้ากระดาน ประดับกลีบบัวด้านบนฐาน ที่ซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น ต่อด้วยบัวปากระฆัง องค์ระฆัง ต่อด้วยบัวปัทมบาทศิลปะพม่า ปล้องไฉน ปลี และฉัตรยอด หน้าซุ้มทำเป็นประตูทางเข้าของกำแพงแก้วที่ล้อมรอบเจดีย์ ประดับตามมุมกำแพงแก้วด้วยรูปเทวดา และประดับมุมเจดีย์ตามฐานชั้นแรก ด้วยสิงห์นั่งแบบศิลปะพม่า และเจดีย์มุมองค์เล็กรวมทั้งหมดออกไม้ในศิลปะพม่าในชั้นถัดขึ้นไป

เจดีย์วัดเสนาหิน เป็นเจดีย์แบบศิลปะพม่า

ชุมเจระนำเจดีย์วัดเสถียรประดักด้วยลายปูนปั้นศิลปะพม่า

ลวดลายปูนปั้นประดับชุมเจดีย์วัดเสถียร เป็นลายเถาใบไม้

พระพุทธรูปแบบศิลปะพม่าสมัยเมืองมณฑลเย่ในซุ้มเจดีย์วัดเสาหิน

อุโบสถ อุโบสถหลังปัจจุบันเป็นการบูรณะจากอุโบสถเดิมตามจารึกหน้าอุโบสถว่า เมื่อ พ.ศ. 2548 แล้วเสร็จฉลองเมื่อ พ.ศ. 2552 โดยในครั้งนั้นเป็นฝีมือช่าง อาจารย์เสถียร ณ วงศ์รักษ์ ช่างพื้นบ้านล้านนา

อุโบสถวัดเสาหินตั้งอยู่บนฐานลานประทักษิณ มีกำแพงแก้วล้อมรอบ มีบันไดนาคทางขึ้นสู่ลานประทักษิณด้านหน้า ด้านทิศตะวันตก มีเสาสมาหินโบราณถูกฝังพื้นพื้นเข้ามาเพียงส่วนปลาย คู่กับเสาสมาหินปัจจุบัน เสาและฝาผนังสร้างด้วยปูน โครงสร้างหลังคาทำด้วยเครื่องไม้ ตกแต่งส่วนหลังคาด้วยข้อฟ้า ป้านลมที่ปลายแกะเป็นรูปหระกายหางวันปลายแหลม โดยในส่วนนี้ นั้นเป็นการออกแบบลวดลายประดับใหม่

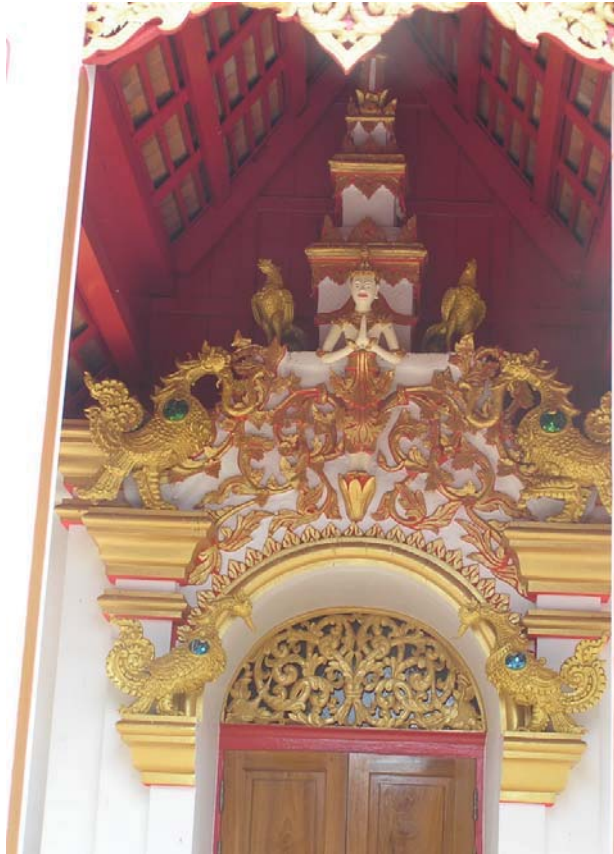
หน้าบันประดับด้วยลายไม้แกะสลักลงสีทองเป็นลายก้านขด โกงคิ้วแกะสลักเป็นลายก้านขดลงสีทอง นาคขะตัน หรือ ค่ายัน แกะสลักลงสีทองเป็นรูปกนิรี มีลายดอกและใบประกอบ เหนือประตูทางเข้าสร้างเป็นซุ้มมีหน้าบัน ตกแต่งด้วยลายก้านขดสีทองติดกระจกสี มีรูปหงส์ประดับบนเสาซุ้ม ยอดซุ้มเป็นทรงปราสาทมีเทวคายันพนมมือแบบศิลปะพม่า

อุโบสถวัดเสาหิน

หน้าบันและโค้งค้ำอุโบสถวัดเสาหิน เป็นเคลือบกำขด แกะสลักไม้

ลวดลายซุ้มประตูโบสถ์วัดเสาหิน เป็นลวดลายแบบศิลปะพม่า ปฏิสังขรณ์ตามรูปแบบเดิม

นาคะตันอุโบสถวัดเสาหินในภาพเป็นลายกัณธี ที่ออกแบบและแกะสลักขึ้นใหม่

บ้านลมอุโบสถวัดเสนาหินเทคนิคกะไม้ประดับกระจก

เสมาอุโบสถวัดเสาหิน

วิหารเสาหินจำลอง เริ่มก่อสร้างเมื่อ พ.ศ.2542 แล้วเสร็จ พ.ศ.2547 เป็นที่ประดิษฐานเสาหินจำลอง อันมีความสำคัญในฐานะเป็นสถานที่ประดิษฐานเสาหินอันเป็นที่มาของชื่อของวัด คือ วัดเสาหินดังได้อธิบายไปแล้ว

วิหารเสาหินเป็นอาคารจัตุรมุขเปิดโล่งทั้งสี่ด้าน มีบันไดทางขึ้นสร้างเป็นบันไดนาคขึ้นสู่ลานประทักษิณ มีกำแพงแก้วล้อมรอบบริเวณลาน โครงสร้างอาคารทำด้วยปูน หลังคามุงกระเบื้องเคลือบ ยอดบนหลังคาตกแต่งด้วยยอดทรงปราสาท มีฉัตรประดับด้านบนสุด ประดับชั้นหลังคาด้วยช่อฟ้า ป้านลมที่ปลายทำเป็นเศียรนาค หน้าบันประดับด้วยลายปูนปั้นลงสีทองประดับกระจกสีทั้ง 4 ด้าน นาคखันทำด้วยปูน บริเวณด้านข้างฐานชั้นล่างตกแต่งด้วยลายปูนปั้นรูปสัตว์ลงสีทองภายในอาคาร มีแท่นแก้วทรงแปดเหลี่ยมประดิษฐานเสาหินจำลอง มีพระพุทธรูปองค์เล็กประดิษฐานรอบเสาหิน แท่นแก้วประดับด้วยลายปูนปั้นประดับกระจกสีเช่นเดียวกัน เป็นการตกแต่งด้วยลวดลายที่มีอิทธิพลจากศิลปะแบบรัตนโกสินทร์

วิหารเสาหิน

เสาหินในวิหารเสาหิน

หอไตรวัดเสนาหิน เป็นหอไตรแบบศิลปะล้านนา คือ เป็นอาคารสองชั้น โดยชั้นล่างเป็นการก่ออิฐถือปูนปิดทึบมีประตูทางเข้า มีบันไดขึ้นสู่ชั้นบนอยู่ภายใน ส่วนชั้นบนก่อด้วยเครื่องไม้ สร้างโดยย้ายหอไตรหลังเก่ามาสร้างเมื่อประมาณ 40 ปีมาแล้ว ลวดลายและองค์ประกอบที่ตกแต่งด้วยลายตามแบบศิลปะรัตนโกสินทร์เป็นส่วนใหญ่ เช่น ตกแต่งด้วยช่อฟ้าแบบศิลปะรัตนโกสินทร์ เครื่องบนหลังคาทำด้วยไม้ ปานลมไม้แกะสลักติดกระจกสี หน้าบันเป็นลายแกะสลักไม้ลายก้านขด กระจกนก ประดับกระจกสี มุงหลังคาด้วยกระเบื้องเคลือบ ชั้นบนมีระเบียงที่ล้อมด้วยไม้กระดานไม้สูงนักกลุเป็นลายสำเร็จลานซ้ากันโดยรอบระเบียง ตรงกลางเป็นห้องไม้ฝากระดานปิดทึบ สำหรับเก็บคัมภีร์

หอไตรวัดเสนาหิน เป็นอาคารสองชั้น ชั้นล่างก่ออิฐถือปูนชั้นบนเป็นเครื่องไม้

หน้าบันหอไตรวัดเสนาหิน เป็นลายแกะไม้ก้านขดแกะสลักปิดทองประดับกระจก

วิหารน้อย วิหารน้อยจากรูปแบบศิลปกรรมเป็นอาคารที่สร้างขึ้นภายหลังจากวิหารหลวง เป็นวิหารที่ ใช้เป็นประกอบศาสนพิธีในวันพระ ด้วยต้องการอนุรักษ์และลดการใช้พื้นที่ในวิหารหลวงให้ใช้งานน้อยลง ผนังทำด้วยปูน เสาไม้กลม เครื่องหลังคาเป็นไม้ ประดับด้วยช่อฟ้า ป้านลม หน้าบันตกแต่งด้วยลายไม้แกะลายก้านขดลงสีทอง ติดกระจกสี โถงค้ำเป็นลายนาค มีซุ้มประดับลายปูนปั้นเทวาคือคอกไม้้อยู่ภายในซุ้ม ด้านข้างบันไดนาคทางขึ้นด้านหน้า

นอกจากนี้ยังมีอาคารเก็บโบราณวัตถุ ใช้เป็นที่เก็บช่อฟ้า ป้านลม นาคขะตัน และเศษชิ้นส่วนลวดลายตกแต่งอาคาร อุโบสถ และวิหารหลังเดิม มารวบรวมเก็บไว้ในอาคารที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกด้านหน้าวิหารอีกด้วย

วิหารน้อย

วัดกู่คำ (วัดเจดีย์เหลี่ยม)

วัดกู่คำ นามวัดสามัญเรียกกันทั่วไปในปัจจุบันว่า วัดเจดีย์เหลี่ยม ตามลักษณะรูปร่างของเจดีย์องค์ใหญ่ ซึ่งมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมซ้อนชั้น วัดตั้งอยู่ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี ริมถนนเชียงใหม่-ลำพูน ปัจจุบันเป็นวัดที่มีพระสงฆ์จำพรรษา

ประวัติ ความเป็นมาในการก่อสร้างวัด กล่าวกันว่า เมื่อพญามังราย ได้ขึ้นครองราชย์จากพญาญีบา ในพ.ศ.1824 แล้ว ก็ประทับอยู่ที่นครหริภุญชัยได้ 2 ปี ต่อจากนั้นพระองค์ มอบให้อ้ายฟ้า อำมาตย์ผู้ชาญฉลาดของพระองค์ เป็นผู้ครองนครหริภุญชัยต่อไป ส่วนพระองค์ได้เสด็จยกกองทัพเลียบฝั่งแม่น้ำปิงขึ้นไปทางเหนือ เพื่อเสาะแสวงหาสถานที่อันเหมาะสมจะเป็นชัยภูมิ ใช้เป็นที่ตั้งราชธานีแห่งอาณาจักรล้านนาไทแทนเมืองเชียงรายต่อ ไประหว่างที่พระองค์ประทับอยู่ที่

เวียงกุมกาม (พ.ศ.1829-1838) นั้น พระมเหสีอันเป็นที่รักของพระองค์ได้สิ้นพระชนม์ลง ทำความโศกเศร้าแก่พระองค์เป็นอันมาก เมื่อจัดพิธีฌาปนกิจเสร็จ พระองค์ได้โปรดให้นำพระอัฐิเก็บไว้ในพระโกศทองคำใบใหญ่ใบหนึ่ง แล้วนำไปบรรจุไว้ในสถูป ที่โปรดให้สร้างขึ้นด้วยศิลาแลง แล้วจึงก่อพระเจดีย์องค์ใหญ่ครอบอีกชั้นหนึ่ง แล้วทำอุโมงค์สำหรับเป็นทางเข้าไปทำพิธีสักการะไว้ การก่อสร้างพระเจดีย์องค์ใหญ่นี้ พระองค์ให้ทำตามแบบและขนาดของเจดีย์วัดกุฎีดอน อันเป็นอนุสาวรีย์บรรจุอัฐิของพระนางจามเทวีปฐมกษัตริย์แห่งนครหริภุญชัยทุกอย่าง โดย สร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมแบบพีรามิด มีฐานกว้าง 8 วา 1 ศอก สูง 22 วา มีพระพุทธรูปประทับยืนอยู่ในซุ้มทุกด้านๆ ละ 15 องค์ แบ่งเป็น 5 ชั้น ๆ ละ 3 องค์ รวมทั้งสี่ด้านเป็น 60 องค์ ดังปรากฏ ประวัติการ สร้างเจดีย์เหลี่ยม ว่า “จุลศักราช 650 (พ.ศ.1831) ปีชวด สัมฤทธิศก เจ้าเมงรายให้เอา เอาดินดินที่ ขุดต่างหนองต่างมาทำอิฐก่อเจดีย์ก่อคำไว้ในเวียงกุมกาม”⁹

เจดีย์เหลี่ยม ได้ผ่านการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่เมื่อปี พ.ศ.2454 มีคหบดีชาวพม่าผู้หนึ่งในเมือง เชียงใหม่ ชื่อพญาตะก่า มีราชทินนามว่า หลวงโยนการพิจิตรเป็นคนมีจิตเลื่อมใสศรัทธาใน พระพุทธศาสนาเป็นอันมาก มีความประสงค์จะทำบุญเนื่องในวันเกิดของตน จึงให้ช่างทำการ บูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระเจดีย์วัดกุฎีดอนให้คงคืนดีดังเดิม แล้วจัดทำพิธีฉลอง อย่างใหญ่โตทำให้วัดกุฎีดอนฟื้นคืนสภาพเป็นวัดราษฎร์มีวิสุทฐคามสีมาอย่างถูกต้องดังเห็นอยู่ในเวลานี้

การบูรณะปฏิสังขรณ์ ถึงแม้จะคงรักษาลักษณะรูปร่าง ส่วนใหญ่กับขนาดไว้เช่นเดิมก็ตาม แต่ศิลปะโดยทั่วไปได้เปลี่ยนไปเป็นศิลปะของพม่า กับมีส่วนประกอบอื่นเพิ่มเติมขึ้นตามความ นิยมฝ่ายพม่า เช่น มียอดเป็นฉัตรมีพระพุทธรูปเพิ่มขึ้นด้านละ 1 องค์ รวมพระพุทธรูปทั้งสิ้นเป็น 64 องค์ กับมีรูปสิงห์ปั้นอยู่ประจำสี่มุม เป็นต้น

ศิลปกรรมวัดเจดีย์เหลี่ยม

เจดีย์วัดเจดีย์เหลี่ยม ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์วัดคำ ประกอบด้วย ฐานเขียง สี่เหลี่ยมจัตุรัส ต่อด้วยฐานปัทมลูกแก้วกลมยกเก็จ กึ่งกลางเหนือฐานเขียงแต่ละด้าน ประดับด้วย ชุ่มจระนำ ที่ก่อขึ้นออกมาจากฐานลูกแก้วกลมยกเก็จ ชุ่มด้านทิศตะวันตกประดิษฐาน พระพุทธรูป ประทับนั่งห้อยพระบาท ชุ่มด้านทิศใต้ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย ชุ่มด้านทิศตะวันออก ประดิษฐานพระพุทธรูปปางสมาธิ ชุ่มด้านทิศเหนือประดิษฐานพระพุทธรูปทรงเครื่อง ที่มุมเหนือ ฐานเขียงทุกมุมประดับด้วยสิงห์นั่งบนขาหลัง

⁹ กรมศิลปากร, โบราณคดีสามทศวรรษที่เวียงกุมกาม, หน้า 73-77.

สำหรับส่วนกลางของเจดีย์ สร้างเป็นเรือนธาตุ ทรงแท่งสี่เหลี่ยม ซ้อนชั้นลดหลั่นกันขึ้นไป 5 ชั้น แต่ละชั้นมีซุ้มจรณะนำประดิษฐานพระพุทธรูปประทับยืน ด้านละ 3 องค์ รวม 60 องค์¹⁰ บริเวณเหนือเรือนธาตุ แต่ละชั้น ประดับด้วยเจดีย์จำลององค์ขนาดเล็กทุกมุม สำหรับส่วนยอดมีลักษณะเป็นกลีบบัว ที่เรียกว่า “บัวกลุ่ม” คาดด้วยรัดดอกทำให้ดูคล้ายกับว่า เป็นกลีบบัวซ้อนกันสองชั้น ต่อขึ้นไปด้วยปัทมบาท ปลี และฉัตรโลหะ

เป็นที่ยอมรับกันว่า ลักษณะของเจดีย์เหลี่ยม มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ด้านรูปแบบ มาจากเจดีย์ทุ่งกุ๊ด วัดจามเทวี ลำพูน¹¹ ที่ได้รับการบูรณะมาหลายครั้ง แต่โครงสร้างหลักของเจดีย์ยังเป็นรูปแบบศิลปะหริภุญชัย การบูรณะครั้งหลังสุด ทำให้เห็นโครงสร้างภายในของฐาน ก่อด้วยศิลาแลง ซึ่งเจดีย์ทุ่งกุ๊ดก็ก่อด้วยศิลาแลงเช่นเดียวกัน นอกจากนี้พระพักตร์ของพระพุทธรูปประทับยืนในซุ้มจรณะชั้นแรกก็มีลักษณะคล้ายคลึงกับ พระพุทธรูปที่ประดิษฐานในซุ้มจรณะนำเจดีย์วัดทุ่งกุ๊ดอีกด้วย

หลักฐานที่พบจากการขุดแต่งโดยกรมศิลปากร พบว่ามีการสร้างทับซ้อนกันถึง 7 ครั้ง ในการบูรณะครั้งหลังสุด เมื่อปี พ.ศ. 2449 โดยคหบดีชาวพม่าชื่อว่า หลวงโยนการพิจิตร (หม่องปันโฮย) ได้สร้างซุ้มจรณะเพิ่มทั้งสี่ด้าน คือซุ้มที่ประดับอยู่เหนือฐานเจียงในปัจจุบัน ทำให้จำนวนพระพุทธรูปและซุ้มจรณะเพิ่มขึ้นอีก 4 ซุ้ม รวมทั้งหมดเป็น 64 องค์ในปัจจุบัน¹² สำหรับลายปูนปั้น ลายรูปสิงห์ที่ประดับองค์เจดีย์ เป็นลายแบบศิลปะพม่าเกือบทั้งหมด ซึ่งคงสร้างขึ้นในคราวบูรณะเมื่อปี พ.ศ. 2449 เช่นเดียวกัน

¹⁰ จีรศักดิ์ เสงฆศาสตร์, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, (เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์วรรณรักษ์, 2541), หน้า 140.

¹¹ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ หริภุญชัย-ล้านนา, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2549), หน้า 85.

¹² จีรศักดิ์ เสงฆศาสตร์, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, หน้า 141.